

HALUATKO TIETÄÄ LISÄÄ? TÄÄLTÄ PÄÄSET TUTUSTUMAAN AIKAKAUTEEN SYVEMMIN

LISÄTIETOA 3.

LAPSUUS SOTA-AIKANA

Pula, puute ja selviytyminen

Sotaan valmistautuminen aloitettiin jo ennen sen alkua. Polttoainetta ja elintarvikkeita säästettiin, ja teollisuuden voimavaroja suunnattiin sotavalmisteluihin. Miehet kutsuttiin ylimääräisiin kertausharjoituksiin ja naiset siirtyivät pikkuhiljaa kodin ja työn piiristä vastaamaan yhteiskunnan toiminnasta.

Vaikka sotaan oli valmistauduttu, pääsivät ensimmäiset pommitukset ylättämään sekä siviilit että armeijan. Harjoituksista huolimatta tositilanne poikkesi täysin ennakoidusta eikä lentokoneiden saapumisesta ilmoitettu riittävän ajoissa. Harjoituksesta siirryttiin nopeasti tositilanteisiin, joissa kyse oli selviytymisestä. Monelle lapselle juoksemisesta pommisuojiin tuli liiankin tuttua.

Sodan aikana ruoasta oli jatkuva pula ja säännöstely oli arkipäivää. Elintarvikkeet olivat kortilla, eli Kansanhuoltoministeriön jakamia raaka-ainekortteja vastaan sai kaupasta määrätyn määrän kyseistä tavaraa. Kaupungeissa ruokapula oli suurempi kuin maaseudulla, ja kaupungeissa asuvat perheet saivatkin usein apua maalla asuvilta sukulaisiltaan. Kaikilla ei kuitenkaan ollut tukiverkkoa kaupungin ulkopuolella, ja ruoalla keinottelu sekä salakauppa yleistyivät. Mustan pörssin elintarvikkeisiin ei kaikilla ollut kuitenkaan varaa tai halua ostaa.

Ruoan heikko saatavuus, puute ja nälkä vaikuttivat lapsiin. Aiempina vuosikymmeninä hyvin kuriin saatu lapsikuolleisuus nousi sodan aikana, eikä syy ollut vain pommituksista: huonokuntoiset lapset olivat alttiita sairauksille ja kulkutaudeille. Sairaanhoidon voimavarat keskitettiin rintamille ja sotasairaaloihin eikä siviileille riittänyt aina lääkkeitä tai hoitoa.

Elintarvikkeiden lisäksi säännöstely koski myös kankaita, kenkiä ja vaatteita, sillä teollisuuden panostus oli sotaponnistuksissa tarvittavissa tuotteissa. Esimerkiksi lämpimät talvivaatteet tai uudet kengät olivat monelle lapselle vain kaukainen haave. Sota-aikana oikeiden materiaalien puutteessa vaatteita ja kenkiä tehtiin mm. paperista, joka oli materiaalina huo-kea ja helppo työstää mutta ei kestänyt käytössä. Lapset oppivat sääste-
liäksi: valittaminen ei ollut vaihtoehto, sillä kotona olevia vanhempia ja sukulaisia ei haluttu vaivata.

”Lapset olivat istuneet vajarakennuksen katolla katselemassa, kun Helsinkiä pommitettiin, punaista loimotusta näkyi sieltäpäin. Katolta he katselivat myös pellolle pudonnutta lentokonetta, jota vain aikuiset saivat mennä viereen katsomaan. Kone putosin hyvin lähelle ja sen ympärille rakennettiin heti aita. Vaarallisinta lienee ollut desantti, joka pudotettiin toisesta lentokoneesta ja jota miehet etsivät metsästä.”

Sirkku Peltonen, lapsuus Kytäjällä ja Hyvinkäällä sota-aikana

Leikit ja viihde sota-aikana

Sota oli aikuisten maailman asia, josta tuli osa lasten maailmaa. Aikuiset eivät aina selittäneet lapsille sodan tapahtumia tai tunteita, joita he kävivät itse läpi ja kokivat jäävänsä ulkopuolisiksi. Aikuisista poiketen lapset käsittelivät sotaa esimerkiksi päivittäisissä leikeissä.

Sotaa käsiteltiin sotaleikkien kautta. Ilmiönä taisteluihin sijoittuvat sotaleikit ei ollut uusi, vaan niitä oli leikitty ympäri maailmaa jo vuosisatojen ajan. Sotaleikkejä leikittiin sekä viihteen että kansallismielisyyden vuoksi: leikeissä vahvistettiin kirjallisuuden ja propagandan luomaa kuvaa sisukkaasta kansakunnasta, jonka jokainen jäsen taisteli valloittajaa vastaan. Vaikka leikeissä käytiin läpi huolen, epävarmuuden ja pelon tunteita, oli niillä myös jännittävä ja seikkailullinen puolensa. Erityisesti pojat testasivat rohkeuttaan ja jäljittelivät tarkasti rintamataisteluiden tapahtumia. Sotaleikkiin otettiin mukaan myös tytöt. Sotilaiden mukana kotiin kulkeutui kertomusten lisäksi sotatarvikkeita, jotka päätyivät osaksi lasten leikkejä eikä vahingoilta ei aina vältytty.

Lapset leikkivät myös hautajaisleikkiä. Siinä käytiin tarkasti läpi hautajaisien kulku, jossa taisteluissa ansioitunut sotilas saatettiin haudan lepoon. Toisinaan vainajaa esittäneen päälle heitettiin myös hiekkaa. Roolit olivat hautajaisleikissä tiukemmat kuin sotaleikeissä, ja tytöille oli varattu surevan lesken osa. Aikuisten suhtautuminen hautajaisleikkiin saattoi olla negatiivinen, ja lasten muistoissa hämmentävimmäksi asiaksi ovat jääneet aikuisten vahvat tunnereaktiot. Leikki kiellettiin ja usein niiden leikkimisestä seurasi myös rangaistus.

Pula-aikana lelut olivat vähissä. Paperinuket olivat tyttöjen suosikkeja. Niiden valmistaminen oli vaivatonta ja paperia oli yksi harvoista materiaaleista joista ei sota-aikana ollut pulaa. Vanhoja leluja kierrätettiin ja uudistettiin ahkerasti: joululahjaksi vanha nukke saattoi saada uudet vaatteet.

Yksittäisistä leluista Bonzo-koira lienee tunnetuin. 1920-luvun englantilainen lapsille suunnattu sarjakuvakoira päätyi suosituksi leluksi myös Suomessa ja luppakorvaisesta, mustavalkoisesta seikkailijasta tehtiin tehdasvalmisteisia leluja. Omatekoisten pehmoeläinten kaavoja jaettiin myös ahkerasti lehdissä. Myöhemmin Bonzo on seikkaillut tunnetussa lastenlaulussa *Bonzo pieni leikkihauva* (1980). Viihteeksi lapsille oli tarjolla kirjoja ja elokuvia. Markus-sedän lastentuntia kuunneltiin radiosta myös sotavuosina.

” Toisessa päässä taloa asui Peltosen pariskunta, heidän tyttärensä Elsa ja tämän poika Raimo. Raimo oli Erkin kaveri ja antoi Sirkun ja Erkin käydä heillä kuuntelemassa Markus-sedän lastentuntia. Heillä oli radio, muilla ei. Lapset kuuntelivat hiiren hiljaa.”

Sirkku Peltonen, lapsuus Kytäjällä ja Hyvinkäällä sota-aikana

Lapset sodan aikana

Sodan aikana lapsia lähetettiin turvallisempiin oloihin Ruotsiin, Tanskaan ja Norjaan. Jo talvisodan aikana Ruotsalaisissa järjestöissä keskusteltiin suomalaislasten kuljettamisesta turvallisempiin oloihin, mutta suunnitelmat toteutuivat vasta muutamaa vuotta myöhemmin. Sotalasten määrä vaihtelee arviolta 70 000 ja 80 000 lapsen välillä. Tarkka kokonaismäärä ei ole tiedossa, sillä osa lapsista lähetettiin matkaan yksityisesti eikä heistä ole jäänyt dokumentteja. Yleisimpiä syitä sotalapsien matkalle olivat evakointi, turvattomuus, perheen suuri lapsimäärä, orpous sekä isän rintamalla olo. Lapsille syytä ei yleensä kerrottu.

Lapsille kokemus oli pelottava, monelle jopa traumaattinen. Matka vierasmaahan tehtiin yhdessä muiden pelokkaiden lasten kanssa. Uudessa maassa lasten piti oman kokemuksensa mukaan sopeutua sekä olla kilttejä ja reippaita, jotta he tulisivat hyväksytyiksi.

Suurimmalle osalle elämä uudessa kotimaassa oli yltäkyläistä, huoletonta ja helpompaa kuin kotimaassa, vaikka alkuun kaikki tuntui vieraalta. Kulttuurishokki yllätti sekä lapset että vanhemmat kun kotiinpaluun aika sodan loputtua koitti. Ikävöiviä vanhempia olivat vastassa vierastavat lapset, joiden äidinkieli oli saattanut vuosien saatossa unohtua.

Vanhempansa rintamalla menettäneet sotaorvot kokivat ikävää kaatuneita kohtaan. Yhden vanhemman perheessä elätysvastuu jäi kokonaan äidille, ja se toi mukanaan taloudellista epävarmuutta. Valtio tuki n. 50 000:n sotaorvon elämistä ja koulutusta orvon eläkkeillä ja muilla tuilla, mutta orpouden tuomista tunteista ja kokemuksista puhuttiin usein vasta aikuisiällä.

”Sotaorvoille jaettiin Tanskasta lähetettyjä paketteja ja Sirkku ja Erkki saivat näitä paketteja useita. Paketit sisälsivät aina samoja, tiettyjä elintarvikkeita kuten metwurstia, sokeria, jauhoja ja imeskeltäviä ruskeita toffeekaramelleja.”

Sirkku Peltonen, lapsuus Kytäjällä ja Hyvinkäällä sota-aikana

Kotimaahan jääneet lapset osallistuivat sekä sotaponnistuksiin että yhteiskunnan toimintaan. Lotta Svärd -järjestö oli aloittanut nuorisotoiminnan 1930-luvun alussa, ja pikkulotta-toiminta kasvoi nopeasti maanlaajuiseksi. Jäseneksi kelpasi 8 vuotta täyttänyt tyttö. Kunniatehtäväksi muodostui sankarivainajien arkkujen kukittaminen. Vanhemmat pikkulotat hoitivat tehtäviä esimerkiksi puhelinkeskuksissa vapauttaen siten aikuisia vaativampiin ja vaarallisempiin töihin. Järjestö lakkautettiin Moskovan välirauhan ehtojen mukaisesti vuonna 1944 muiden maanpuolustusellisten järjestöjen kanssa.

Sotilaspoika-järjestelmä pohjasi sisällissodan aikaan perustettuihin suoje-luskuntien poikaosastoihin. Talvisodan alkaessa jäseniä oli n. 30 000. Jäse-net olivat kaikista yhteiskunnallisista luokista ja puoluekannoista. Jatkoso-dan aikaan sotilaspoika-järjestö irrottautui suoje-luskunnista ja sodan ai-kana alaikäiset pojat toimivat mm. ilmatorjuntajoukkojen tukena, raivaa-massa pommitusten tuhoja sekä keräämässä materiaalia sotavälineistöä varten. Osa pojista varustettiin myös aseellisesti mm. vartiointitehtäviä varten. Myös sotilaspoikajärjestelmä lakkautettiin 1944.

”Lapset joutuivat kaikenlaisiin tehtäviin sota-aikana. Muistan, miten olin perunapellolla ja kaalia keräämässä maataloissa. Kaikkea yritettiin käyttää hyödyksi, mitä vain ikinä keksittiin. Ruisjyvistä ja herneistä paahdamalla tehtiin kahvin korviketta ja oli suurta juhlaa, jos elintarvikkeinein kahdella tähtikupongilla sai vanhan ruisleivoksen kaupasta.”

”Minä ja serkkuni teimme polkupyörällä monia matkoja Ahdenkallioon, josta saimme eräästä mökistä hakea kurria ja mummolasta maitoa! Pelotti niin kamalasti, että jos metsätiellä puskee lehmät tai tulee kansanhuollon tarkastaja ja kaataa maidot maahan.”

Kirsti Nissinen, lapsuus Hyvinkäällä sota-aikana.

Sotapropagandaa käytettiin sodan aikana myös lapsiin ja nuoriin. Lasten tuli tehdä oma osansa yhteisen Suomen hyväksi ja olla reippaita, pelottomia ja huomaamattomia. Moni poislähetetty lapsista poti huonoa omaatuntoa, koska he eivät osallistuneet yhteisen kansakunnan rakentamiseen yhdessä ikätovereidensa kanssa. Sodan aikana menehtyneet lapset saivat usein samanlaisen kohtelun kuin sankarivainajat.

Inkeri Aittola (18.1.1927-25.12.1939)

Inkeri Aittola oli talvisodan pommitusten ensimmäinen uhri. 12-vuotias Inkeri pakeni isänsä kanssa pommituksia kotinsa läheiseen metsään. Maahan heittäytymisen sijaan hän tarttui läheiseen puuhun, jolloin räjähtäneen pommin sirpaleet tuhosivat hänen jalkansa. Hän kuoli verenvuotoon.

Inkerin äiti oli kuollut jo aiemmin ja hän oli isänsä ainoa lapsi. Isä jäi kaipaamaan tytärtään. Aikalaiset muistavat Inkerin kohtalon ja hän nousi talvisodan pommitusten symboliksi.

Leikkiä läpi vuosisatojen

Leikki on yksi lapsuuden määrittäjästä. Lapset eivät tarvitse välttämättä välineitä tai leluja leikkeihinsä, vaan leikki on mielikuvituksen ja tunteen ilmaisua, jonka kautta avautuu uusi maailma. Leikin maailmassa on mahdollista liikkua eri aikoihin ja paikkoihin, joihin ei muuten olisi mahdollista matkustaa. Leikki saattoi olla vapaaehtoista ja mielikuvituksesta, mutta sitä sitoivat tarkat, yhdessä määritellyt säännöt. Leikki kehittyi lasten kasvaessa erilaiseksi ja kuvaan astuvat erilaiset säännöt ja sovellukset.

Yhteiskunnan kehittyessä lapsille on jäänyt leikkiin koko ajan enemmän aikaa. Viimeistään 1960-luvulta lähtien leikki on nähty lasten työnä varsinaisen työvelvoitteen ja kotitöiden jäädessä vähemmälle. Maatalousyhteiskunnassa lasten leikkiaika jäi vähäiseksi ja se miellettiin vain pikkulasten toimeksi. Toisaalta isompien lasten leikit nähtiin erityisesti poikien kohdalla tapana koetella voimia ja taitoja. Myöhemmin koulunkäynti vaikutti leikkien keston ja toteutukseen: uudet luokkatoverit ja opettajien valvonnassa leikityt leikit poikkesivat olosuhteiltaan vapaammista kodin leikeistä.

Osa leikeistä elää lasten keskuudessa sukupolvesta toiseen. Erilaiset hippa- ja piiloleikit, kuten kirkonrottaa, kuurupiilo ja juoksuhippa, liikuttavat lapsia vielä tänäkin päivänä. Leikit opitaan usein kavereilta, vanhemmilta tai päiväkodissa. Nykyaikana myös elokuvat, tv-sarjat ja pelit näkyvät lasten leikeissä.